

MÉG EGYSZER: APÁK ÉS FIÚK

MINDEN időnek legragyogóbb, legmerészebb képzelőtehetségű drámaírója maga az élet. Még ott is, ahol százszor és ezerszer megisméltendő helyzeteket, viszonylatokat hoz elénk, a megadott típust az egyéni vonások oly hallatlan változatosságával képes fölruházni, hogy eltörpül mellette még Shakespeare fantáziája is. Színjátékai közt vannak olyanok, melyek helyben és időben óriási méretűvé nőnek; hősiük valamely nép, vagy akár népcsoport, — koruk évtizedeket, talán századokat fog át, — színpaduk pedig a világtörténelem háborgó színpada. S e gigászi drámákkal egyidejűleg szövődik egymáson keresztül-kasul millió embernek apró, egyéni színjátéka; megannyi mikrokozmosz, melyeknek természetyszerűleg egocentrikus voltából következik az, hogy sajátos szenvedésük vagy boldogságuk fontosabb rájuk nézve a nagy makrokozmosz drámáinál.

Végső elemzésben az egyéni élet maga is viszonylagos: ezernyi más individuum fejlődési vonalával fut hol együtt, hol velük összeütődve, sokszor ellentétes irányban. Első pillanatra úgy tűnik fel, mintha ebben a mérhetetlenül nagy kaleidoszkópban nem volna semmi rendszer, semmi törvény, hanem minden a véletlenre volna bízva. Sok keserű csalódáson, sok tragédián kellett az emberiségnek átessenie, míg megtanulta azt, hogy itt is vannak megadott, kéréllhetetlen szabályok, melyek ellen büntetlenül vétkezni nem lehet, s amelyek döntő befolyással vannak minden egyéni élet kialakulására. Mert amennyire nincs igazuk az asztrológia apostolainak, kik a születés percének horoszkópjából az egész elkövetkezendő élet minden kis részletét, legjelentéktelemből mozzanatát is ki akarják olvasni, éppúgy egyoldalú és hibás a másik nézet, mely mindent a környezetnek tulajdonít, s a kész embert az őt körülvevő (és a múltjában és jelenében szerepet játszó) milió termékének, produktumának tartja. Jól tudjuk, hogy még a legprimitívebb reflexfolyamatok sem egyformák, hanem eredőit a külső behatásoknak és az élő szervezet immanens tulajdonságainak, ez utóbbiak pedig minden tekintetben egyéniek. Az individuum legfontosabb, talán alapvető tulajdonságai nem is születése, hanem már koncepciója pillanatában adva vannak, s nagyon valószínű, hogy az anyát érő nagyobb lelki behatások nem tűnnek el egészen nyomtalanul a magzat fölött sem. Egyszóval: az újszülött maga már a testi és lelki sajátosságok egész sorozatát hozza magával és pedig — ez a tétel ma már vitán felül áll — az öröklött tulajdonságok mindig a legnagyobb horderejűek. Nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy az ember bizonyos értelemben a fátumát magával hozza a világra.

Hogy ebben a „fátumban“ mekkora szerep jut külön az anyának és az apának osztályrészül, annak vizsgálata nem a mi feladatunk. Hogy a szülői csírasejtek egyesülésük (tehát a koncepció) előtt miképpen redukálódnak az úgynevezett „Erbmasse“ (az örökölhető tulajdonságok összesége) felére, a célból, hogy ily módon a fejlődésnek induló, megtermékenyült petesejt ismét egy egész legyen, annak kutatását is bízunk a fejlődéstanra. Tény az, hogy ezzel a pillanattal az apának szerepe egy időre — esetleg végérvényesen — befejezést nyert: az új élet csak az anya szervezetével van szoros, tellurikusnak mondható összefüggésben. A születendő gyermek sorsát az apa többé már nem befolyásolja, — egész a születés percéig. S most érkezünk el tulajdonképpeni tárgyunkhoz.

A KÉRDÉS, melynek tárgyalása a rendelkezésünkre álló határokon belül csak nagy vonásokban lehetséges, a gyermeknevelési problémák egyik legfontosabbika. Előre kell bocsátanom, hogy e kis tanulmány távolról sem akar propagandairat lenni, amilyen napjainkban százával jelenik meg, s „a gyermek századának hangzatos frázisa alatt még nagyobbítani és mélyíteni szándékozik azt az űrt, amely — sajnos — a két nemzedék: a szülők és a fiatalság között talán még sohasem volt olyan nagy, oly tátongó, mint a jelenben. Szomorú tünete ez korunknak! Megnyilvánul a kultúráiét minden mozzanatában: irodalomban, művészetekben, politikában egyaránt, s belenyúlik mélyen a társadalmi életbe, annak legkisebb, elemi sejtjéig, a családig. A világtörténelem színpadán a konzervatív és a magukat (tegyük hozzá: sokszor oly jogtalanul) haladónak nevező irányoknak és áramlatoknak tomboló harci készsége és küzdelme folyik, — a légkörben érezni lehet a polárisán ellentétes világnézetek közti óriási feszültséget, mely hol itt, hol ott robban ki komor megvillanásaiban. Hiába keresünk enyhülést és megnyugvást e képtől az irodalom és a képzőművészetek birodalmában: legtöbbször ezek is csatlósaivá szegődnek ennek a küzdelemnek, s mint „szimbólumok“ kísérőzenét szolgáltatnak a harci zajhoz. A „régik“ és „új irányok“ nem sorakoznak békésen, a fejlődés, az „excelsior et excelsius“ vonalában egymás mellé, hanem az utóbbiak rögtön szembefordulnak az „öreges“kel, bántóan kaotikus zürzavarban ráncigálva le mindent, ami az előttük élt nemzedékek számára eszmei tartalom és gyönyörűség volt. A bomlásnak mennyi tünetét látjuk mindenfelé! És ha a jelenkor társadalmi életének minden korlátozó formaság alól „fölszabadult“ léhaságát figyeljük, nem kell-e önkénytelenül is azokra a bűnperekre gondolnunk, amelyek a közelmúltban Németország fiatalságának erkölcsi életébe oly megdöbbentő őszinteséggel világítottak be?! Ne mondja senki, hogy ez a háború utáni leromlásnak és megrázkódtatásoknak múló szimptómáihoz tartozik! A kiinduló pontokat már jóval 1914 előtt megtaláljuk, legfeljebb a tempó gyorsulásához járult hozzá a világégés.

De mindez nem volna még nagy baj, ha a bomlásnak bizonyos jelei nem jutottak volna be a családi életbe is, amelyből végelemzésben minden társadalmi élet fejlődése kiindult, s amely — mint „miniatűr állam“ — a nagy összeségnek alapvető, alkotó sejtjét képezi. A kettő

között nem egy hasonlóság van, s mindkettőnek egyik legfontosabb, elemi szükségessége a tekintély. Nem a formai tekintélyt értem ezalatt, amely alól mindenki szeretne kibújni s amelynek súlyát állandó tiltakozással, fogcsikorgató kényszerűséggel viselik el az emberek, hanem azt a lényegi, tiszteletet adó és parancsoló tekintélyt, amelyet érzünk a hajóskapitány iránt, kinek nyugalmába és tudásába vetett bizalommal hosszú tengeri útra szállnak, — amit éreztek I. Napoleon katonái, mikor az „Empereur“ végiglovagolt hadsoraik előtt, — amit minden rendezett állam polgárságának kell éreznie vezetőférfiai iránt, kik a békét, boldogulást és a biztonság tudatát jelentik számára.

Ugyanez áll a társadalmi élet mikrokozmoszára, a családra vonatkozóan is. Ennek keretei között fejlődik ki minden ember, itt kapja egész életére kitörülhetetlen benyomásait és irányításait, legalább is jórésben. Némi kis szerepe van e tekintetben az iskolának is, amely úgyszólván átmenet a családi élet elszigeteltsége és az élet között; de — ne vegyük ezt a megállapítást az illetékes körök zokon — az iskola inkább csak tanít, viszont jellem-, egyéniségképzés szempontjából jelentősége már nagyon alárendelt. Az ok igen egyszerű: mikor az iskola a gyermeket kezeibe kapja, ennek sorsa individualitását, karakterét illetőleg körülbelül el van döntve.¹

Láttuk, hogy az újszülött az öröklött tulajdonságoknak egy nagy teherterével érkezik meg a földi életre; vizsgáljuk most azokat a tényezőket, melyek további kialakulását megszabják. Az öröklésben — legalább a mennyiségnyi valószínűség szerint — körülbelül egyenlő részben osztozik az apa és anya. Az ébredező öntudat számára a család keretein belül a formáló tényezők elsősorban szintén ugyanazok. Itt azonban már a kettő között bizonyos, dinamikai különbség vehető észre. Rendes körülmények között a nagyobb, időbelileg is túlnyomó szerep az anyának jut: tőle kapja a gyermek táplálékát, testi ápolását, sokszor tudatos védelmét is, hozzá fordul apróbb gondjaiban, bánatában. Az apa fogalma kevésbé szövődik bele az ő életének hétköznapijaiba: távolabb áll tőle, s mégis a tőle nyert benyomások formáló, maradandó hatása általában véve nagyobb. Miért van ez így, azt körülményes és fárasztó volna elemezni. De hogy van, azt ma már tételes szabályként fogadhatjuk el. Világos analógiát szolgáltat erre a népköltészet is, melynek kialakulását, eredetét vizsgálva, arra az érdekes megállapításra jöttünk rá, hogy a népléktan fejlődése nagy mértékben azonos a gyermeki psziché evolúciójával vagy legalább is hasonló hozzá. S íme, a népmesékben csak óriások vannak, óriásnők rendkívül elvétve: az erőnek, emberfölötti nagyság-

¹ Nagyon fájlnám, ha e megjegyzést, valamint egy alább következőt úgy fognák föl, mintha alá akarnám becsülni az iskola fontosságát. Mi sem áll távolabb tőlem! Igen jól tudom, hogy az iskola tulajdonképpen folytatni és kiegészíteni akarja a szülői ház nevelését, de ne felejtsük el, hogy ott nemcsak a gyermekek és tanárok közti viszonyt kell figyelembe vennünk, hanem egy ennél jóval fontosabbat, nagyobb horderejűt: a tanulóifjúság kölcsönhatását is. Egy-egy osztálynak formális közvéleménye van, a fiatalság egymással való érintkezésében rendkívüli mértékben ki van téve a kölcsönös befolyásolásnak, melyet a tanárok csak elenyésző mértékben tudnak irányítani. A serdülő jellemek és egyéniségek itt kerülnek először egy kiforratlan, de forrongó miliő áramlatai közé.

nak eme fantáziaszülöttei, végső elemzésben az apának alakját jelképezik, amint az az ébredező gyermeki öntudatban él.¹

Távrolról sem akarom azt állítani, hogy a gyermeki lélek kialakulásában az anyának nem volna igen nagy szerepe, bár e szerep dinamikájában elmarad az apáé mögött, ők ketten alkotják a determináló környezetet, melynek nevelő, helyesebben: formáló hatása annál erősebb, minél puhább, minél kevésbé „kész“ a gyermeki psziché. Az első életévek benyomásai csaknem kitörölhetetlen emléket hagynak hátra, mégpedig legtöbbször nem tudatosan, hanem öntudatlanul, vagy — ahogy a modern pszichológia kifejezi magát — tudatalattian. Ezekről az impresszióktól függ akárhányszor az egyének későbbi jelleme, az étellel szemben beállítottsága; azt is mondhatjuk, hogy ily szempontból (s vajjon nem ez-e a legfontosabb?) az ember körülbelül hatéves korában készen van, későbbi sorsa el van döntve. Sokat vétkeznek (beismerem: akaratlanul) azok a szülők, kik apró gyermekük jelenlétében az önfegyelmzésnek minden korlátozásán túteszik magukat, abban a hitben, hogy: úgy sem érti még, miről van szó! Nincs a világon még egy olyan éles megfigyelő, mint a gyermek, akit azonkívül minden érdekel; sőt tovább kell mennünk: minél kisebb, tehát minél kevésbé értelmes, annál nagyobb a baj, mert annál kritikátlanabban dolgozza föl benyomásait, képzelőtehetsége annál szabadabb, s az esetleges megrázkódtatás, lelki inzultus annál nagyobb.

Mint már említettük, bizonyos differenciálódás áll be az anyai és apai komponensek között: előbbieket a testi jólét, gyöngédség, védelem stb. fogalmával kapcsolódnak egybe, míg utóbbiak — főleg a fiúgyermeknél — már eleve bizonyos felsőbb hatalmasság képzetét és érzetét fejlesztik ki. Ebben van a magyarázata annak a nagyobb dinamikai jelentőségnek, melyre céloztam; elvitázhatatlan, hogy a függés, az alárendeltség érzése — már csak a testi erőkülönbség miatt is — nagyobb az apával szemben. Ebben a viszonylatban egyelőre nincs semmi rossz: nagyon helyes, ha a gyermek megtanul engedelmessé válni, megtanulja akaratát egy külső kényszernek alárendelni, amit nagyon sokszor fog még tőle az élet később is megkövetelni. Igaz ugyan, hogy már ebben a korban felébred lelkében az a tudat, hogy íme, nem áll módjában akaratát úgy érvényesíteni, ahogyan szeretné, s pillanatnyilag ellenséges indulattal fordul „elnyomója“ ellen, de ezek a múló, kis forradalmak rendesen gyors elintézésre nyerne. A gyermeknek apró engedetlenségei, s az ezt követő büntetések, esetleg fenytések, nem hagynak vissza lelki életében súlyosabb következményeket, — főleg, ha ezek logikusak és konzekvensek, nem pedig pillanatnyi szeszélyek és nem a szülők hangulatai szerint változók. Mert ennél a pontnál megint érdemes egy pillanatra megállanunk: értelme és értéke csak annak a büntetésnek van, melynek úgyszólván logikai szükségszerűségét és jogosultságát a gyermek előre tudja.

¹ Igaz, hogy az óriás nem azonos a gonoszunkkal, a rossznak a princípiumával, sőt ellenkezőleg: az óriás nagyon sokszor segít a mese hősnőnek, olykor egyenesen szolgálataiba szegődik; mintha a gyermeki képzelet az apának segítségét, támogatását biztosítaná a maga számára. Viszont a gonosz boszorkány, a kegyetlen mostoha kivétel nélkül női alakok: éles negatív) ai, kontrasztjai az anyának.

Nincs károsabb nevelési tényező, mint ha valami hol tilos, hol meg elnézik, — mint ha pillanatnyi fellobbanások, hangulatok szerint éri a gyermeket igazságtalan (vagy akár igazságos) fenyítés. Majdnem olyan rossz ez, mint mikor az egyik szülő büntetésével, dorgálásával szemben a másik nyíltan védelmébe veszi a gyermeket.

Az évek múlnak, s a fejlődés folyamata elérkezik ahhoz a szakaszhoz, amelyet serdülő kornak nevezünk, s amit a németek oly találóan jelöltek meg a „Sturm- und Drangperiode“ elnevezéssel. Úgy is mondhatnák, hogy ez a második öntudatraébredés korszaka: a meglehetősen mélyreható testi átalakulás mellett gyökeres változás áll be a gyermek jellemében, lelki életében is. Ennek a lélektani folyamatnak talán legfontosabb mozzanata az öntudatbeli önállósulás, a pszichés „leválás“ (psychischer Ablösungsprozess). Míg ezelőtt a gyermek mint valami önként értetődő dolgot fogadta el azt a teljesen függő viszonyt, amely közte és a szülők között fennállt, most saját külön lelki világa alakul ki, saját nézőpontok szerint alkotja meg magának véleményét a világról, emberekről, társadalomról stb. Hogy ezek a nézőpontok a szülőkéivel csak a legritkább esetben azonosak, az csaknem természetes. A két nemzedék között mindig ott van 25—30 év időbeli távlat, melyet áthidalni nem mindig könnyű. Sőt, tovább kell mennünk: nemcsak ez a távolság az, ami a két generáció közé egyszerre befurakodni látszik, hanem számolnunk kell sokkal komolyabb és jelentősebb körülményekkel is.

Érdekes tulajdonsága az emberi természetnek, hogy parancsolóiban, feljebbvalóiban bizonyos fokig ellenségeit látja, s a velük szemben fennálló függés az alárendeltben a neheztelésnek, haragnak egy sajátos fajtát váltja ki, amit a pszichológia a francia Ressentiment“ szóval jelöl meg. Legtöbbször nem is teljesen tudatos ez az érzés, hanem ott él a tudatalatti énben, az egész lelki világnak úgyszólván aláfestettséget, alaphangnemet kölcsönözve. Nem sok kell ahhoz, hogy ez a ressentiment fokozott erővel alakuljon ki, sőt tudatos gyűlöletbe csapjon át, s ha ugyanekkor egy már előbb domináló érzésnek, például a gyermekkori szeretetnek, alárendeltségnek fixáltsága tovább tart, előttünk áll az a sajátságos érzésvilág, melyet kétértékűségnek, ambivalenciának hívunk. Hányszor van ez így a serdülő gyermeknél! Természetes dolog, hogy ez az érzés mindig egyoldalú, mert hisz a fixáltság sem kölcsönös. Hanem a következmények már kölcsönösök lehetnek, s nem egyszer azok is.

Sajátságos jelenség, hogy a serdülő kor éve folyamán kifejlődő ressentiment rendszeren a hasonlóneműek iránt erősebb: leányoknál az anya, fiúknál az apa iránt. Könnyen lehet, hogy a személyes verseny és féltékenység is közrejátszanak, — lehet, hogy mélyebben szántó lelki mozzanatok jutnak így szóhoz. Fölösleges kitérés volna ennek a problémának vizsgálata; érzük be a tény fölismerésével. Mert a ténnyel magával minden szülőnek egyszer és mindenkorra le kell számolnia: a pubertás korában természettudományi, kéréllhetetlen szükség-szerűséggel megindul a serdülő gyermek lelki önállósulása. Az abszolút függő viszonyt nem fogja többé mint valami magától értetődő dolgot elfogadni, hanem saját egyéniségét törekszik érvényre juttatni, akár-

hányszor a ressentiment-nak félig tudatos érzésével azokkal szemben, kiktől idáig legjobban függött, — s így elsősorban az apa, környezetének legerősebb tényezője iránt. Ne vitatkozzunk azon, hogy ez helyes-e vagy helytelen. Így van! A lelki élet fejlődésének éppúgy megvannak a maga törvényei, mint a testnek, s teljesen hiábavaló igyekezet volna ellenük minden érvelés. A természet örök szabályai előtt meg kell hajolnunk, s le kell vonnunk belőlük a következményeket magunkra nézve.

Szinte hallom sokak ajkáról az ellenvetést: ha a fenti tétel igazán megállja a helyét, akkor hát vonja le a következményeket a gyermek, ennyivel legalább is tartozik szülőinek! Igen, de hogyan? Hiszen az egész helyzetnek a súlya amúgy is jóformán kizárólag rajta van; a lelki ambivalenciával, sokszor az ebből folyó meghasonlással amúgy is ő kénytelen megküzdeni. Ne mondja senki, hogy bezzeg száz év előtt nem voltak lelki problémák, a szülői tekintély még az ötven éves „gyermek“-kel szemben is megdönthetetlen volt. Először is: nem tudhatjuk, mennyi szenvedést viseltek el akkor is az emberek, s másodsorban: az élet külső szervezete akkor egészen más volt. Azt az utat, amelyet a társadalmi élet azóta megfutott, s amely szükség-szerűleg visszahatott a családi életre is, többé visszacsinálni, meg nem történné tenni nem lehet. És végül: várhatjuk-e egy 14—16 éves gyermektől azt, hogy megtalálja a kivezető utat egy olyan súlyos helyzetből, melybe önhibáján kívül került, s amelyet ő a maga tapasztalatlanságában és hánykolódó, kiegyenlítetlen lelki világával még csak helyesen megítélni sem képes? Szándékosan használtam a „hiba“ szót, mert bizony sokszor történik meg, hogy a lelki „Ablösungsprozess“ a helytelen, ferde nevelés folytán még nehezebben megy végbe.

Könnyen beláthatjuk, hogy e folyamat annál bonyolultabb, annál hevesebb megrázkódtatásokkal jár, minél erősebb volt a gyermekkori fixáltság. Nem a véletlenül múlik, hogy a szerencsétlen, meghasonlott fiatal egyének között százalékosan nagyobb számban találjuk az egyetlen gyermekeket.¹ A szülők állandó féltése, reszketése a gyermek életéért, a szakadatlan kedveskedés, mellyel minden kívánságát kitalálni és teljesíteni akarják, nem egyszer (és ez minden rossznak a betetőzése) egymás közötti versengésük a gyermek gyöngédségének legkisebb jeléért, mindez együttvéve hozzájárul ahhoz, hogy a lelki megkötöttséget elmélyítse. Úgy érzik, mintha életüknek egész tartalma egyetlen kártyalapra volna feltéve, megremegnek a legkisebb bajnál, s ezt nem képesek (akárhányszor nem is akarják) a gyermek előtt eltitkolni. Micsém természetesebb, mint hogy ez utóbbiból félénk, önmagáért aggódó egyén lesz, aki e mellett ahhoz szokott hozzá, hogy az életben minden úgy történik, ahogy ő akarja. Még csak nem is az a legnagyobb baj, hogy a lelki önállósulás a fokozott megkötöttség után jóval nehezebb: elvégre is, ennek nem kell szükségszerűen összeütközésekhez vezetnie, — kivált nem akkor, ha a szülők hajlandók továbbra is minden áldozatot meghozni, még jobb meggyőződésük ellenére is. De a reális

¹ Pár év előtt jelent meg igen komoly német szerzőtől egy könyv: Die Pathologie des einzigen Kindes, — Az egyetlen gyermek körtana. Sokat, igen sokat mondó cím!

élet kegyetlen és non ismer szentimentalizmust; durva kézzel bosszulja meg az apák és anyák jóhiszemű vétkeit a gyermekben. Hány, de hány példát ismerünk, mikor egy fiatal ember vagy fiatal nő az első tiltó szó előtt, mellyel a világban találkozik, összeomlik; hány tragédiának közvetlen oka az első keserű tapasztalat: az élet nem olyan, mint aminőnek mi megálmódtuk! A szülők maguk sem tudják, mennyit vétkeznek gyermekük ellen, mikor túlságosan kimutatott szeretetükkel agyonkényeztetik.

Hanem a lelki önállósulás gátló tényezőinek nem ez a legfontosabbika. Hisz ez még nem ok arra, hogy a viszony a gyermek és szülők között megromoljon. Sokkal mélyrehatóbb, sokkal jelentősebb szerepe van annak a körülménynek, hogy a szülők igen, igen sokszor nem vesznek tudomást (vagy nem akarnak tudomást venni) arról, hogy a gyermek már „kinőtt a gyermekcipőkből“, elkezdi saját világnézetét megalkotni, amely lehet nagyon helytelen, de a gyermek sajátja, s csak akkor módosítja azt, ha sajátmaga látja be ennek a megváltoztatásnak kényszerű vagy szükséges voltát. Arra pedig már fentebb céloztunk, hogy ez a világperspektíva szinte természettudományos következetességgel helyezkedik szembe a régivel, sőt ennek gyakran hadat izén. E harcában a gyermek erős támaszt, erős bátorítást talál az iskolában, — természetesen nem tanárai, hanem iskolatársai részéről. Hisz épp ez az egyik oka annak, hogy a régi időket a mostaniakhoz hasonlítani csak nagy elővigyázatossággal lehet: a mai kor serdülő ifjúsága úgyszólván kivétel nélkül magához hasonlók nagy számával él szoros közösségben. Egy ilyen együttesben, mondjuk: egy középiskolai osztályban, mindig kialakul egy általános nézet az életről, világról, emberekről, metafizikai kérdésekről; valamennyien átestünk ezen a koron, s ezért merem nyugodtan fölvetni a kérdést: nem így van-e? Emlékeznünk kell arra, milyen fontos volt akkoriban egy-egy az önképzőkörben vagy a tízpercek alatt megvitatott társadalmi probléma. Hisz abban a korban minden a legmerészebben bontakozott ki képzeletünk előtt! Mindegyikünkben volt valami hajlandóság arra, hogy hadat üzenjen a réginek, az elavultnak, hogy új utak felé törekedjen. És mindegyikünk feszengeni kezdett azon „bilincsek“ között, melyeket akkori, képzeletben óriási távlatú, valójában kisszerű keretekben mozgó életünk reánk rakott. Ez a „forradalmi hangulat“ csaknem járuléka a serdülő kornak, s míg tanáraival szemben a fiatalság beéri apróbb összeesküvésekkel, gyermekes csínytevéseivel, addig a legerősebb gátlással, az apai tekintéllyel szemben igen sokszor komolyabb, mélyebb érzések születnek meg. És ez a dacos ressentiment azért is erős, mert teljes megkötöttség, teljes lelki fixáltság előzték meg, ezeknek úgyszólván reakciója. Azonkívül még megnehezítőleg játszik közre az a körülmény, hogy a lelki leválással együttjáró ambivalencia nem képes cselekvésben, tettekben kiegyenlítődni, levezetődni, hanem az egész konfliktus legtöbbször a fiatal, tapasztalatlan öntudat mélyén forrong, úgyhogy a serdülő gyermek maga sem érti, miről van szó.

Sajnos, ma még leggyakrabban a másik fél, a szülők sem képesek az egész folyamat helyesen értékelni, pedig kizárólag rajtuk áll a megoldás lehetősége, ők csak annyit látnak, hogy gyermekük, ki addig

jókedvű, boldog és simulékony volt, most egy idő óta „előnytelenül“ megváltozott: dacos, mogorva, zárkózott lett. Leányoknál — a női psziché simulékonyabb szerkezete és az apához való viszony nagyobb gyöngédsége folytán — ritkábban látjuk az erős konfliktusokat; azért fordulnak náluk is súlyos ambivalens krízisek elő, de inkább az anyával viszonylatban. Hanem az igazán mélyreható zavarok, melyek egy család életét fenekestől képesek felforgatni, rendszeren az apa és fiúk között játszódnak le, mégpedig természetesen annál durvább diszharmóniákkal, minél öntudatosabb, minél határozottabb jellem egyik és másik. Szinte világtörténelmileg híres példája ennek a tragédiának I. Frigyes Vilmos porosz király és fia, a későbbi Nagy Frigyes. A katonakirály nem volt olyan rossz ember, mint aminőnek sokan beállítják. Faragatlan, durva külseje alatt mélyen vallásos lélek és nagyon gondos családapa élt. Hirtelen haragját ő maga is sokszor megbánta. Gyermekeinek, főleg a trónörökösnek nevelését igyekezett okos kezekre bízni, s fennmaradt az a levele is, melyet Frigyes nevelőihez írt, szigorúan meghagyván nekik, hogy a fiatal herceget sohase fenyegezzék az apai büntetéssel, hanem inkább az anyáival, nehogy atyjától, a királytól féljen.¹ Mikor a trónörökös a serdülő korba lépett, a jelenetek és nagy nézeteltérések egyre gyakoribbakká, egyre hevesebbekké válnak, s a királyt erőszakos természete akárhányszor durva tettelegességgel ragadja el. A helyzet végül annyira kiéleződik, hogy 1730-ban a 18 és fél éves herceg meg akar szökni az apai brutalitások elől, s csak a véletlen akadályozza meg tervének kivitelében. Az amúgy is elkeseredett király haragja szinte a kegyetlenkedésig fokozódott, s kevésen múlt (egyesek szerint csak az európai uralkodók közbelépésén), hogy fiát mint katonaszökevényt nem végeztette ki; de ennek végig kellett néznie barátjának és szökési kísérlete egyik előkészítőjének, Katte-nak, lefejeztetését. Testben és lélekben megtörve nyerte el pár hónapi börtön után apja bocsánatát, s az ezutáni 10 év alatt a viszony tűrhető volt kettőjük között. Úgy látszik, a király is változtatott valamelyest magaviseletén, főleg igyekezett fiának több önállóságot adni, emez pedig teljesen alárendelte magát a szülői parancsoknak. Lehet-e csodálni, annyi megrázkódtatás után?!

E történet, igazán végletekig vitt részleteivel, szinte iskolapélda gyanánt állhat előttünk. Lényegileg, ha nem is üy erős vonásokkal, csaknem állandóan megismétlődik, és pedig annál nagyobb lélektani kényszerűséggel, minél erősebb egyéniségek kerülnek egymással összeütközésbe. Ezzel a ténnyel számolnunk kell, s hiába hozakodunk elő régmúlt idők elképzelt példáival, patriarchális követelményeivel. A pubertás, a serdülő kor, élettani, természettani törvény, amely ellen morális tételek vajmi keveset tehetnek. Természeti törvény a lelki önállósulás folyamata is, annak minden függvényével: ennek a kornak szokott járuléka lenni az a forradalmi hangulat, mely az eddigi feltétlen

¹ ... dass er keine solche Furcht, sondern nur eine wahre Liebe und vollkommenen Vertrauen vor Mich haben und in Mich setzen müsse, da er denn finden und erfahren solle, dass ihm mit gleicher Liebe und Vertrauen begegnet würde. (I. Frigyes Vilmos levele gróf Finkelsteinhoz és v. Kalkstein ezredeshez, a trónörökös két udvarmesteréhez.)

tekintélyek ellen lép föl, ha nem is tettekben, de érzésbelileg. Így alakul ki az a poláris ellentétesség a gyermeki lélekben, amelyet már főntebb mint ambivalenciát ismertünk fel, mégpedig annál kifejezettebben, minél mélyebb volt a serdülő gyermek lelki megkötöttsége, fixáltsága. A psziché, az egyéniség fejlődésének egy olyan szakasza áll előttünk, amelyen át kell esnie minden Öntudatosan gondolkodó individuumnak; az út, amit megfut, rögs és nem egyszer fölötte veszélyes. Az egyén további sorsa függ akárhányszor attól, hogy ez a nagy probléma milyen módon nyer megoldást.

Ismételnem kell, hogy a gyermektől vajmi keveset várhatunk. Eltekintve attól, hogy a lelki fixáltság kialakulásának egész folyamata (s így nagysága is) életének legelső szakaszába esik, mikor öntudata alig dereng, a pubertás „Sturm- und Drangperiode“-ja amúgy is olyan megterhelést, annyi diszharmoníát jelent számára, hogy a kivezető utat megtalálnia lehetetlen. Még azt sem várhatjuk tőle, hogy tudja: miről van szó?

Más elbírálás alá esik a szülők szerepe, mégpedig, mint azt már elégszer mondtuk, elsősorban az apáé. A régi elvekkel, az abszolút apai tekintély hangoztatásával sokra nem megyünk: az élet külső keretei mások ma, mint egykoron» — a családi élet zárt elszigeteltsége elsősorban a nevelés, az iskoláztatás folytán megszűnt. De valahogyan más lett a korszellem is. Lehet, hogy sokak előtt hangzik e szó gyűlöletesen, de mindhiába: így van. A korszellem non üres frazeológiai találmány, hanem reálisan létező energetikai mennyiség, amely óriási korokra, évszázadok soraira is rányomhatja bélyegét. Sokkal változóbb és változatosabb, mint az ember maga; elhíhetnök-e különben, hogy Perikies századában, a Karolingok korában és a francia-német „Aufklärung“ érájában egyformán megalkotott emberek éltek, ugyanazon két domináló alapöszttönrel és úgyszólván egyforma szellemi lehetőségekkel? A mai korak éppen így megvan a speciális szelleme,¹ s hiába akamók magunkat alóla kivonni. Ezért az egyetlen helyes út, amelyet választhatunk, az, hogy igyekezzünk a megadott helyzetet tudatosan összhangba hozni a természeti törvényekkel, úgyhogy a legkevesebb összeütközés származhasson.

Legelső a lelki fixádé kérdése. Már volt e kis cikk folyamán elégszer szó arról, hogy mennyi hibát követ el sok szülő ezen a téren. A túlzott kényeztetés, a gyermek szeretetmegnyilvánulásaiért való versengés, esetleg a gyermek fantáziájának is ebbe az irányba való beállítás, megannyi téves komponense a nevelésnek, mely valamikor súlyosan megbosszulhatja magát. A szülőknek tudniok kell és meg kell gondolniok már gyermekük születésekor, hogy ugyanazon kérlelhetetlen törvényszerűséggel, mint ahogy a testi kapcsolat anya és gyermek között ennek világrajötte után azonnal megszakad, úgy fog a teljes lelki odanöttség, abszolút függés is annak idején meglazulni és végül teljesen megszűnni. Ne nézze ezt senki holmi álszentalizmussal, hanem fogadjuk el mint az egyéni fejlődés egyik alapvető törvényét. Akkor belátjuk, mi a teendők: igyekeznünk kell, hogy a fixáltság

¹ Spengler: Weltgefühl.

ne legyen túlságosan erős. Törekednünk kell arra is, hogy a szülői tekintély ne legyen a gyermek rettegésével, büntetéstől való állandó félelmével azonos; ne felejtjük el, hogy feltétlen bizonyossággal él fog jönni az idő, mikor a gyermek kifejezett ressentiment-nal fordul az eddigi tekintélyekkel szembe, — természetesen annál nagyobb, minél inkább érezte e tekintélyek súlyát azelőtt. Hozzá kell fűznöm még azt is, hogy a kis gyermekben igen erősen ki van fejlődve az igazságérzés és kevés dologgal szemben őriz meg annyi neheztlést, mint a szeszélyes, következtelen büntetésekkel szemben.

Az apának gyermekeivel szemben megadott lélektani helyzete olyan, hogy — bizonyos korig — ezek szemében ő a legerősebb, legnagyobb, egyszerűen: domináló világtényező. Jól kellene vigyáznia arra, hogy e helyzetével vissza ne éljen, ne ragadtassa el magát ok- és céltalan hatalmaskodásra, ami előbb vagy utóbb megbosszulja magát, kivált fiúgyermekkel szemben. Nőben még lehet találni a való élet színpadán is olyan angyalt, mint Tolsztoj „Háború és béke“ regényében Bolkonszky Mária hercegnő, de férfiban soha; a nagy orosz író mesteri realizmussal rajzolta meg a viszonyt, mely az öreg herceg és két gyermeke, Andrej és Mária között fennáll. Az apa klasszikus példája a durva, gögös autokratának, ki gyermekeit rabszolgáinak tekinti; Mária, a nő, hangtalanul szenved és imádja atyját, míg Andrej szíve mélyén gyűlöli.

Rossz hajóskapitány volna az, ki a tengeren jól látja a közelgő vihart, de csak azért is ő akar úr maradni az orkán és a hullámok fölött. Rossz nevelési módszert alkalmaznánk, ha a gyermeket már legkisebb korától kezdve csak az abszolút tekintélytől való rettegésben „idomítanék“, mert a felszabaduló ifjú csak annál elkeseredettebben, annál több gyűlölettel fog elnyomójával szembehelyezkedni. Pedig a serdülő kori Scylla és Charybdis aránylag oly könnyen volna elkerülhető. A kis gyermek könnyen ismer el tekintélyt maga fölött, kivált ha e tekintély maga az apa. Saját gyámoltalanságának tudatos és tudatalatti érzetében hálával és szeretettel simul ahhoz, kitől védelmet sejt és vár, s végre: ha egy helytelen cselekedetének következménye a logikus, megérdemelt büntetés (melynek kérlelhetetlen bekövetkezését ő maga is előre tudja), ez még nem szerencsétlenség.

A pszichés önállósulás nehézségeinek egyik óriási tehertétele az, ha a gyermek az abszolút függés, az apai hatalommal szemben érzett állandó rettegés lelki bilincseit kénytelen előbb széttörni. Matematikai bizonyossággal mondhatjuk, hogy ez másként, mint a haragnak, ressentiment-nak aránylagos reakciójával, nem mehet végbe. *Ezzel* pedig a legnehezebben megoldható, oly sok tragédiához vezető lélektani konfliktus összetevői vannak megadva, röviden: az ambivalencia. Hányszor látjuk, hogy mikor egy 14—16 éves fiú a lelki leválási folyamat (psychischer Ablösungsprozess) első nehézségeivel, a szülőkkel szemben ébredező ambivalencia első disszonanciájával küzd, az apa (nem sejtve, mily rosszat tesz) keményebb kézzel „fogja meg a gyeplőszárát“, s ezzel megindul szinte lavinaszerűen az összetükközések egész sorozata, melynek végén a teljes szétválás, a teljes elidegenülés áll.

Mennyivel könnyebb volna a helyzete mindkét félnek, ha az apa

már jó eleve arra törekednék, hogy fia öbenne ne az egyeduralkodót, hanem legjobb, legmeghittebb barátját lássa! Ez nem csorbítaná az élet első, pubertáselőtti szakaszának teljes függését, viszont akkor, midőn a lelki leválási folyamat megindul, ez a kapcsolat változatlanul menne át az önállósulási korbá. Hiszen hány gyermek érzi legjobban éppen a serdülés „Sturm- und Drangperiode“-jában a szükségét annak, hogy lelkét valakinek kiönthesse, a kétségek és zavaros érzések útvesztőjében tanácsot kaphasson; — szomorú dolog, hogy éppen ahhoz fordulhat legkevésbé, kiben legtermészetesebb támaszát kellene látnia!

Pedig ezen a forradalmi koron át kell esnie mindenkinek. S éppen itt kellene az apának teljes megértéssel kezébe vennie a megoldást. Nem a sértett autoritás fönntartásával, hanem ellenkezőleg: belátva, hogy annak az abszolút, kritika nélküli tekintélynek visszahozhatatlan vége van. Helyébe kell lépnie egy másik, maradandóbb viszonynak, amelynek a derengő gyermeki öntudat fixáltságához semmi köze nincs. Tekintély ez is, mégpedig a fiatalabb, tapasztalatlanabb, de önállóvá kifejlődött egyének öntudatos és készséges meghajlása a tapasztaltabb jóbarát előtt. Ebben a kölcsönös viszonyban a nehez-
telésnek, ressentiment-nak szerepe nincs és nem is lehet; — emez vajmi könnyen redukálható csaknem a nullára, ha a szülői nevelés már az első naptól fogva úgy vezeti a gyermek fejlődését, hogy annak idején, a pubertás belső harcaiban ne szemben találja magát anyjával és főleg apjával, hanem Örömmel tekintse őket önként választott barátainak, szövetségeseinek.

Nem lehet elégszer hangoztatnom, hogy itt nem nevelési divatról, nem pedagógiai affektáltságról van szó, hanem komoly és megmáshatatlán lélektani törvényszerűségről. Minden gyermeknevelési elv csak akkor helyes, ha a reális élet lehetőségein és korlátain belül kitűzött célok felé törekszik, s eszközeit is úgy válogatja meg, ahogy azt az Elet parancsolja. Tudnunk kell azt, hogy a vallás, az erkölcs, a jog, az illem, az esztétika szabályain kívül ott vannak a velünk-született lélektani törvények is, melyeket megmáshítanunk, félretolnunk nem lehet. Felismerésük könnyű, s ha nyugodtan mérlegeljük őket, azt is be fogjuk látni, hogy alkalmazásuk sem nehéz. Távolról sem jelenti ez a szülői tekintély lerombolását, — emezt, ha lerombolásról egyáltalán szó lehet, elvégezte már, s elvégzi újra meg újra a modem, zajos élet ikonokláciája. Nem jogszerzésről és nem jogfosztásról van itt szó! Csak annyit kell megtanulnunk, hogy természeti törvényeket ideológiákkal megtörmünk nem lehet, s akkor felnőhet mellettünk és utánunk egy újabb nemzedék, amelyre nem fognak állani a keserű mefisztói szavak:

Vernunft wird Unsinn, Wohltat Plage;
Weh' dir, dass du ein Enkel bist!
Vom Rechte, das mit uns geboren ist,
Von dem ist, leider! nie die Frage.

SZÖLLŐSY LAJOS